

Абдували ИСАДЖАНОВ,
Ўзбекистон халқаро ислом академияси
доценти, иқтисод фанлари доктори

«ЯШИЛ» ИҚТИСОДИЁТ: ХУСУСИЯТЛАРИ ВА РИВОЖЛАНИШ ОМИЛЛАРИ

Бирлашган Миллатлар Ташкилоти (БМТ) томонидан илгари сурилаётган «Барқарор ривожланиш» концепцияси дунё мамлакатларининг асосий мақсадига айланган. XXI асрда барча давлатларнинг юқори иқтисодий ўсишга эришиш мақсади барқарор ривожланиш мақсади билан алмашди. Бу, ўз навбатида, жаҳон иқтисодиётнинг барча йўналишлари: қишлоқ хўжалиги, саноат, транспорт, молия, энергетика, қурилиш соҳалари барчаси «яшил» тус олиши муҳимлигини англатади.

Ўзбекистон Республикаси Президенти Шавкат Мирзиёев БМТ Бош Ассамблеясининг 72-сессиясида сўзлаган нутқида «2017 – 2021 йилларда Ўзбекистон Республикасини ривожлантиришнинг бешта устувор йўналиши бўйича Ҳаракатлар стратегиясининг» мазмун-моҳияти Бирлашган Миллатлар Ташкилотининг Барқарор ривожланиш мақсадлари билан тўла ҳамоҳанг эканини таъкидлаб ўтди¹. «Ҳаракатлар стратегияси»да мўлжалланган таркибий ўзгартиришларни чуқурлаштириш, миллий иқтисодиётнинг етакчи тармоқларини модернизация ва диверсификация қилиш ҳисобига унинг рақобатбардошлигини ошириш бўйича иқтисодиётда энергия ва ресурслар сарфини камайтириш, ишлаб чиқаришга энергия тежайдиган технологияларни кенг жорий этиш, қайта тикладиган энергия

манбаларидан фойдаланишни кенгайтириш мақсад ва вазифалар белгиланган².

Ўзбекистон Республикаси 2015 йилдан кейинги даврда БМТ томонидан 2030 йилгача мўлжалланган 17 та мақсад ва 169та вазифалардан иборат барқарор тараққиёт дастурини қўллаб-қувватлаб, барқарор ривожланишни учта соҳалари (иқтисодий, экологик ва ижтимоий) бўйича комплекс ишларни олиб боришини маълум қилди³.

Барқарор тараққиёт 2030 дастури янги 17та Барқарор тараққиёт мақсадлари (БТМ) дан, ёки Глобал мақсадлардан иборат бўлиб, кейинги 15 йиллик даврдаги умумжаҳон сиёсати ва сармоялар йўналишларини белгилаб берувчи дастурдир.

2017 – 2021 йилларда Ўзбекистон Республикасини ривожлантиришнинг бешта устувор йўналиши бўйича Ҳаракатлар стратегиясида белгиланган вазифаларни изчил амалга ошириш, шунингдек, Париж битими (Париж, 2015 йил 12 декабрь) мажбуриятлари бажарилишини таъминлаш, иқтисодиётнинг базавий тармоқлари энергия самарадорлигини ошириш, иқлим ўзгариши оқибатларига мослашиш ва уларни юмшатиш, «яшил»

¹ Мирзиёев Ш.М. БМТ Бош Ассамблеясининг 72-сессиясида сўзлаган нутқи <http://www.press-service.uz/uz/lists/view/1063>

² Rustamovich, S. Z. (2019). Specific Aspects of Implications of Foreign Investments on the Integration of the National Economy into the Global Economy. International Journal of Research, 6(3), 451-458.

³ Узбекистан поддерживает цели устойчивого развития ООН до 2030 года. <http://www.trend.az/casia/uzbekistan/2438516.html>.

иқтисодиётни қўллаб-қувватлашнинг молиявий ва номолиявий механизмларини ишлаб чиқиш мақсадида Ўзбекистон Республикасининг “яшил” иқтисодиётга ўтиш стратегияси тасдиқланди⁴.

Иқтисодиёт ва жамиятни салбий ўзгаришларга бардош турадиган ҳамда уларнинг оқибатларидан тезда тиклана оладиган барқарор ривожланиш концепциясини, барча турдаги ресурслардан (сув, энергетика ва ва х.к.) самарали фойдаланиш масалаларини биринчи ўринга чиқарди.

Янги ривожланиш моделини шаклланиш жараёнида барқарор ривожланиш парадигмасини эволюцияси «яшил» иқтисодиёт концепциясини яратилишига сабабчи бўлди ва жамият ҳамда иқтисодиёт табиат тизимлари билан бирга ҳам оҳанг тарзда бўлиши қайд этила бошланди⁵.

Кейинчалик «Глобал яшил янги курс» концепцияси БМТнинг атроф-мухит дастури (2009 йил) таклиф этилди⁶.

Унинг асосий мазмуни инвестицияларни кам углеродли иқтисодиётни ривожлантиришга йўналтириш ва рағбарлантиришга, экологик тоза технологияларни жорий этишга ва экологик талабларга жавоб берадиган транспорт воситаларини яратишга ва қўллашга, энергосамарадорликни таъминлашга ва иқлим ўзгариши билан боғлиқ масалаларни ҳал этишга қаратилган.

Қарашлар турли хил бўлса-да, барқарор тараққиёт муаммоси икки асосий йўналишда мавжуд. Биринчи йўналиш – бу умуман жамиятни ривожлантириш мақсадларини белгилаб олиш ва уларга эришишни таъминлайдиган шарт-шароитларни аниқлашдир. Барқарор тараққиётни таъминлаш мақсадлари иерархиясига мувофиқ, иқтисодий мақсадлар жамиятни ривожлантириш мақсадларидан қуйида жойлашади, яъни умуман барқарор

тараққиётни таъминловчи восита сифатида қўриб чиқилади.

Иккинчи йўналиш – барқарор иқтисодий тараққиётни таъминловчи омилларни ўрганиш: барқарор тараққиёт параметрлари ва омиллари аниқланади, унинг мутаносиблиги, шарт-шароитлари, мақбуллиги мезонлари аниқланади, ўсиш имкониятлари ўрганилади⁷.

Барқарор тараққиёт деганда, доимий миқдорий ўсиш каби том маънодаги барқарорлик эмас, балки экологик ва ижтимоий хусусиятлар инобатга олинган ҳолда “низосиз” ривожланиш назарда тутилади. “Барқарор” маъносини берувчи “Sustainable” сўзини “доимий” эмас, балки “мустаҳкам” ёки “бардавом” деб тушуниш лозим.

Охирги вақтда хорижда инклюзив барқарор ўсиш концепцияси (inclusive sustainable growth) анча машҳур бўлди. Унинг асосий қоидалари, шу жумладан, иқтисодиёт ўсиши суръатлари ва кенг доирадаги ижтимоий муаммолар ҳал этилиши ўртасида кучли боғлиқлик мавжудлиги, шу жумладан, жамиятда яратилган даромадларни адолатли тақсимлаш, бунда аҳолининг ночор қатламларига алоҳида эътибор қаратиш тўғрисидаги хулоса дастлаб XX аср 80-йилларида олимлар томонидан ишлаб чиқилди⁸.

“Яшил” иқтисодиёт энергия ва ресурсни тежашга, атмосферага углерод чиқаришни камайтиришга, соф энергиядан фойдаланувчи транспортга, энергиянинг муқобил манбаларига, органик қишлоқ хўжалигига, экодевелопментга (атроф муҳитга кам таъсир кўрсатган ҳолда қурилишга), илғор логистикага асосланади. Бу ўз навбатида, иқтисодиётга табиатга зиён етказмай ривожланиш ва аҳолининг экологик фаровонлигини сақлаш имконини беради, табиий капитални сақлаш ва ошириш ҳисобига ишлаб чиқариш самарадорлигини оширади, захарли моддалар ва углерод чиқарилишини

⁴ 2019 – 2030 йиллар даврида Ўзбекистон Республикасининг “яшил” иқтисодиётга ўтиш стратегиясини тасдиқлаш тўғрисида. Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2019 йил 4 октябрдаги ПҚ-4477-сон қарори.//Lex.Uz.

⁵ Перелет Р. А. Направления стратегии “зеленого роста”. // <http://rospromeco.com/expertnoe-mnenie/28-analytic-expertnoe-mnenie-7>

⁶ Глобальный зеленый новый курс. Доклад, ЮНЕП, 2009 www.unep.org/greeneconomy/portals/30/docs/GGND-policy-brief-Russian.pdf

⁷ Lyaskovskaya E.A. [Working forces quality problems at realizing modern development concepts]. Vestnik Bashkirskogo gosudarstvennogo agrarnogo universiteta [Vestnik Bashkir State Agrarian University], 2017, no. 4 (44), pp. 137 – 145. (in Russ.)

⁸ Pakhomova N.V., Rikhter K.K., Malyshev G.B. Inclusive sustainable development: priorities, indices, international experience, potential of coordination with reindustrialization model. Problemy sovremennoy ekonomiki [Problems of modern economics], 2014, no. 3(51), pp. 15 – 24. (in Russ.)

камайтиради, биохилмахилликни кенгайтиради, шунингдек, аҳоли даромадлари ва бандлигини оширади. Ҳам бирламчи, ҳам иккиламчи ресурслардан эҳтиёткор ва оқилона фойдаланиш “яшил иқтисодиёт”га хос, бунда анъанавий истеъмолга ўрганган жамият масъулият билан истеъмол қилувчи жамиятга айланади. “Яшил иқтисодиёт” модели инсон фаолияти ва табиат ҳамкорлигини нормаллаштиради⁹.

Атроф муҳитни муҳофаза қилиш, табиий ресурслардан оқилона фойдаланиш, ресурс кўп ишлатадиган иқтисодиётдан тараққиётнинг инновацион моделига ўтиш ҳисобга олинган ҳолда барқарор иқтисодий ривожланишни таъминлаш кўп жиҳатдан XXI асрда ҳар қандай давлатни иқтисодий ва ижтимоий ривожлантиришнинг устувор йўналишларини белгилаб беради.

“Яшил” иқтисодиётни ривожланишида хизматлар соҳасининг муҳим йўналишларидан бири “экологик” туризмни ривожлантириш катта аҳамиятга эга¹⁰. Натижада, миллий иқтисодиётни рақобатбардошлигини оширишда имкониятларини кенгайтиради¹¹.

БМТга аъзо барча 193 давлат томонидан бир овоздан қабул қилинган Барқарор тараққиёт мақсадлари ҳам ривожланган, ҳам ривожланаётган мамлакатлар аҳолисининг эҳтиёжларини қондиришга қаратилган. Якуний кун тартиби барқарор тараққиётнинг барча учта хусусиятини – ижтимоий, иқтисодий ва экологик тараққиётни, шунингдек, тинчлик ва адолат масалаларини ўз ичига олади.

Ҳужжатда мақсадларга эришиш учун воситаларни, шу жумладан, молиявий ресурсларни мобиллаштириш, янги технологияларни ишлаб чиқиш ва ҳамкорлар ролини мустаҳкамлаш заруратига урғу берилади.

⁹ Navstrechu zelenoy ekonomike. Puti k ustoychivomu razvitiyu i iskoreneniyu bednosti obobshchayushchiy doklad dlya predstaviteley vlastnykh struktur [Towards a Green Economy. Ways to Sustainable Development and Poverty Alleviation Is a General Report for Representatives of Power Structures]. Available at: http://old.ecocongress.info/5_congr/docs/doklad.pdf (accessed: 30.11. 2017).

¹⁰ Худаяров А.А., Пирматов Х.Р. Воздействие туризма на национальную экономику Индонезии // Сборники конференций НИЦ Социосфера. – Vedecko vydavatel'ske centrum Sociosfera-CZ sro, 2014. – №. 39. – С. 262 – 265.

¹¹ Гулямова Г. П. Формирование конкурентной бизнес среды в Узбекистане // Фундаментальные и прикладные научные исследования: актуальные вопросы, достижения и инновации. – 2017. – С. 66 – 69.

Юзага келган экологик вазият уларни ҳам миллий, ҳам минтақавий даражаларда комплекс ҳал қилиш механизмининг янада такомиллаштириш заруратини келтириб чиқаради.

Ўзбекистон Республикасида барқарор тараққиёт мақсадлари иқтисодиётни ислох қилишнинг асосий принциплари ҳисобланади. Бунинг доирасида юзага келаётган бозор механизмлари инновацияга асосланган ҳолда табиатни муҳофаза қилишга оид ва ижтимоий сиёсат билан мақбул тарзда уйғунлашади. Табиатни муҳофаза қилиш соҳасида катта қонунчилик базаси яратилган.

Атрофдаги табиий муҳитни мониторинг қилиш тизимини модернизациялашга устувор аҳамият берилмоқда, бу мавжуд муаммоларни комплекс ҳал қилиш имконини беради. Каттик маиший чиқиндиларни давлат-хусусий шериклик асосида утилизация қилиш ва қайта ишлаш технологияларини жорий этган ҳолда уларни комплекс бошқариш кластерлари яратилган.

Бу кўп жиҳатдан қуйидагилар билан боғлиқ:

Ўзбекистоннинг ўзига хос иқлим ва географик хусусиятлари, унинг ноёб экотизимлари ва атроф муҳит, энергия ишлатишга камайтиришга, иқтисодиёт ва ижтимоий соҳаларда энергия тежовчи технологияларни жорий этишга қаратилган инновацион сиёсат устуворликлари;

энергия самарадорлигини ошириш ва энергиянинг қайта тикланувчи манбаларини ривожлантириш, энергия тежовчи ва кам углевод сарфлайдиган саноатни ривожлантириш, экосоҳани тиклашнинг муҳим лойиҳаларини амалга ошириш, экологик тоза маҳсулот ишлаб чиқаришни ошириш бўйича миллий сиёсат ишлаб чиқиш ва жорий этиш.

Кўпчилик мамлакатлардаги ҳозирги “жигар ранг” иқтисодиётнинг модели мукамал эмас ва жамият фаровонлиги умумий даражасини оширишда ижобий натижаларга қарамай, бўлажак авлодлар учун анча салбий оқибатлар келтириб чиқаради.

Ҳозирги вақтда самарали, ресурс тежовчи ва экологик хавфсиз иқтисодиётни ривожлантириш жаҳон ва миллий иқтисодиётларнинг ажралмас қисмига айланмоқда, бу миллий қонун ҳужжатларига янги ишлаб чиқариш ва табиатни муҳофаза қилиш стандартлари

жорий этилишини рағбатлантиради, “яшил” иқтисодиёт асосида барқарор тараққиётга ўтишга ва сифат жиҳатидан янги рақобатбардош муҳитни шакллантиришга қўмаклашади.

“Яшил” иқтисодиёт – бу эртанги кун иқтисодиёти ва айнан у XXI аср иқтисодий тараққиётининг ҳаракатга келтирувчи кучи бўлиши керак. Яшил иқтисодиёт назарияси қуйидаги учта аксиомага асосланади:

- чекланган маконда таъсир соҳасини узлуксиз кенгайтириб бўлмайди;
- ресурслар чекланган шароитда узлуксиз ошиб бораётган эҳтиёжни қондиришни талаб қилиш мумкин эмас;
- Ер шаъри юзасида ҳамма нарса бир-бири билан боғлиқ.

Иқтисодий ўсишнинг анъанавий моделидан “яшил иқтисодиёт”га ўтиш – бу умумжаҳон тренди бўлиб, у нафақат алоҳида миллий иқтисодиётларнинг, балки умуман бутун жаҳон иқтисодиётининг барқарорлигини белгилаб беради, “яшил иқтисодиёт”ни илгари суриш эса тараққиётнинг асосий йўлидир. 2009 йил июнда 34 та мамлакат Яшил иқтисодиёт декларациясини имзолади ва “ҳам инқироздан чиқиш учун қўрилаётган чора-тадбирлар доирасида, ҳам унинг доирасидан ташқарида яшил ўсиш стратегияларини жорий этиш учун саъй-ҳаракатларни мустақамлашини, “яшил” ва “ўсиш” тушунчалари бир-бирига чамбарчас боғлиқлигини тан олишини” маълум қилди.

“Яшил” ўсиш иқтисодий ўсиш ва ривожланишни рағбатлантиришни англатади, бунда табиий активлар сақланади ва ресурслар ва экотизим хизматлари узлуксиз тақдим этилади. Бизнинг фаровонлигимиз уларга боғлиқ. Бунинг учун яшил ўсиш барқарор тараққиётни таъминлайдиган ва янги иқтисодий имкониятлар пайдо бўлишига олиб келадиган инвестициялар ва инновацияларни рағбатлантириши ҳамда улардан кенг фойдаланишини керак.

Бирлашган Миллатлар Ташкилоти (Атроф муҳит бўйича дастур – United Nations Environmental Programm – UNEP-ЮНЕП; Осиё ва Тинч океани учун иқтисодий ва ижтимоий комиссия – ЭСКАТО ва ҳоказолар), Глобал “яшил” ўсиш институти (Global Green Growth Institute – GGGI) каби халқаро ташкилотлар ва қўллаб бошқа ташкилотлар “Яшил” ўсиш стратегиясини тарғиб қилишда фаол роль ўйнайди.

Бошқача айтганда, халқаро ҳамжамият “яшил иқтисодиёт”га ўтиш йўлларини излашга мажбур. Бундай иқтисодиёт ресурс тежовчи ва экологик зарарсиз ишлаб чиқариш таянган ҳолда инсонлар фаровонлигини оширади ва атроф муҳит учун хавф-хатарни камайтиради.

Бироқ “яшил иқтисодиёт” самарадорлигини баҳолашда иштирок этувчи ташкилотлар ва идоралар хилма-хиллиги бир қатор тармоқлар ва устуворликларни ўз ичига олувчи “яшил иқтисодиёт” концепциясини ҳам, Иқтисодий ҳамкорлик ва тараққиёт ташкилоти (ИХТТ) томонидан ишлаб чиқилган “Яшил иқтисодиёт”га ўтиш стратегияси ҳам кенг талқин қилинишига олиб келади.

ЮНЕП (UNEP) “яшил” иқтисодиётни шундай иқтисодиёт деб таърифлайдики, унда у узок муддатли истикболда инсонлар фаровонлигини яхшилайти, ижтимоий тенгсизликни камайтиради ва бўлғуси авлодлар учун экологик хавфлар ҳамда тақчилликни жиддий равишда камайтиради.

“Яшил” иқтисодиёт атроф муҳитни, биохилмаҳилликни ва экотизим хизматларни сақлаш, “яшил” иш ўринлари ташкил этиш имкониятини ва қашшоқлик муаммаси ҳал этилишини таъминловчи барқарор тараққиёт масалаларини қамраб олади.

Турли мамлакатларнинг барқарор тараққиёт бўйича тажрибасини умумлаштириш жараёнида “яшил” иқтисодиёт ва фаол иштирок этиш асосида барқарор тараққиёт ғояларини тарқатишдаги муваффақият уларни ҳар бир мамлакатнинг ўзига хослигини инобатга олган ҳолда мослаштиришни назарда тутди.

Бунда мақсад битта – барқарор тараққиётнинг қуйидаги учта асосий комплекс ёндёшувини таъминлаш ва кучайтиришдир: иқтисодий ўсиш, ижтимоий ривожланиш ва атроф муҳитни химоя қилиш.

Хорижий мамлакатлар тажрибасининг кўрсатишича, “яшил иқтисодиёт”га ўтиш мамлакатда қўрилаётган чора-тадбирларнинг комплекслилигини ва ўзаро боғлиқлигини назарда тутди.

Яшил иқтисодиёт миллат фаровонлигини оширади, энергия ресурсларидан оқилона фойдаланиш имконини беради, зарарли моддалар чиқишини ва экологик тизимлар харажатларини камайтиради.